

Dymek, Benon / Kobuszewski, Bogdan

Zarys historii organizacji Polskiej Partii Robotniczej i Armii Ludowej na Mazowszu i Podlasiu w latach 1944-1945

Rocznik Mazowiecki 4, 65-91

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BENON DYMEK, BOGDAN KOBUSZEWSKI

ZARYS HISTORII ORGANIZACJI
POLSKIEJ PARTII ROBOTNICZEJ I ARMII LUDOWEJ
NA MAZOWSZU I PODLASIU
W LATACH 1944—1945*

*Historical Outline
of the Rise of the Polish Workers' Party
and the People's Army
in Masovia during 1944 and 1945*

W ostatnim okresie okupacji szeregi PPR i jej wpływy znacznie wzrosły wśród społeczeństwa Mazowsza. Rozwój ten dokonywał się już w nowej sytuacji politycznej, kiedy coraz bardziej oczywiste było, że wyzwolenie Polski przyjdzie ze wschodu, że koncepcje polondyńskie zbankrutowały. Partia przeżywała ważny okres przemian polityczno-organizacyjnych.

Krajowa Rada Narodowa na swym pierwszym, historycznym posiedzeniu wydała dekret o powołaniu Armii Ludowej, która uznana została za siłę zbrojną demokratycznego frontu narodowego. Trzonem AL były oddziały i garnizony GL. Powołanie AL związane było ze znacznym wzrostem liczby jej żołnierzy, z przystąpieniem doń — na zasadzie autonomii — Milicji Ludowej RPPS, oddziałów BCh, czy nawet AK. Wraz z tworzeniem AL tworzono konspiracyjne rady narodowe, które przejmowały funkcje terenowych organów władzy¹.

* Niniejszy artykuł zamyka cykl opracowań poświęconych organizacji PPR, GL i AL w okręgach: Warszawa-Lewa Podmiejska, Warszawa-Prawa Podmiejska, Siedlce i Płock. Poprzednie dwa artykuły ukazały się w tomie II i III „Rocznika Mazowieckiego” pióra tych samych autorów (przyp. red.).

¹ Szerzej na ten temat zob. J. Czarnicka, B. Dymek, Konspiracyjne rady narodowe na Mazowszu w okresie od stycznia 1944 do stycznia 1945 r. „Rocznik Mazowiecki” 1970, t. III, s. 359—419.

Okręg Warszawa-Lewa Podmiejska

Zasadnicze zmiany organizacyjne w Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, jakie nastąpiły w wyniku masowych represji okupanta, dokonały się na początku i w połowie roku 1944. Szczególnie dotkliwie odczuli je członkowie PPR i gwardziści, zwłaszcza w Żyrardowie, Pruszkowie, we Włochach i w innych miejscowościach. I tak w lutym 1944 r. nowym sekretarzem na miejsce Henryka Szafrąńskiego „Władka” została Wacława Adamkiewicz (obecnie Grudzińska) „Irena”, która uprzednio była sekretarzem KD PPR na Pradze. W tym czasie Komitet Okręgowy PPR stanowili: H. Szafrąński „Władek”, Marcin Żyrek „Piasecki”, Stanisław Bajszczaak „Marek”, Stanisław Gać „Kuba”, Stanisław Januszewski „Andrzej”, Adam Sumiga „Józef”, Paweł Wojas „Janek”, „Roman” i Grzegorz Wojciechowski „Wojtek”², i oni decydowali o pracy tej organizacji. Wokół nich skupione były dalsze kręgi aktywistów. Ze względów konspiracyjnych systematycznie zbierała się tylko egzekutywa, której skład raczej nie był nigdy stały.

Zmiany organizacyjne w sztabie okręgowym AL są łatwiejsze do ustalenia, ponieważ dysponujemy na ogół większą ilością dokumentów.

W Okręgu Lewa Podmiejska proces przekształcania się GL w AL trwał w ciągu zimy 1944 r. Utrudniały go zorganizowane represje, które przedstawiamy w sposób bardziej szczegółowy.

Na początku stycznia 1944 r. dowództwo okręgu GL, które zaczęło przeorganizowywać się w dowództwo AL, składało się z następujących osób: dowódca — Feliks Matusiak „Zygmunt”, szef sztabu — Jerzy Lewandowski „Bruzda”, oficerami okręgu byli: Jan Bełczewski „Gruby”, Stanisław Gać, Franciszek Marcinkowski „Marcel”, Irena Ciesielska (obecnie Strzelecka) „Ewa”, Henryk Szafrąński, Adam Sumiga, Franciszek Zawadzki „Franek” oraz Mieczysław Majdański „Janusz”³.

W drugiej połowie stycznia na skutek aresztowań dowództwo okręgu utraciło ze swoich szeregów: F. Matusiaka, F. Marcinkowskiego i J. Lewandowskiego⁴. Szybko jednak podjęto próbę odbudowy sieci organi-

² Wykaz członków KO PPR Warszawa-Lewa Podmiejska opracowany na podstawie relacji zbiorowej: J. Kalinowski, Działalność PPR w Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu 1942—1948. Materiały z sesji historycznych poświęconych XX rocznicy powstania PPR, Płock, Ursus, Mińsk Mazowiecki, s. 144.

³ Wspomnienia W. Bajszczaaka, Centralne Archiwum KC PZPR (dalej: CA KC PZPR), sygn. 212, poz. 6; Wspomnienia S. Gacia, tamże, sygn. 8051; Wspomnienia A. Sumigi, tamże, sygn. 8048, poz. 3; Wspomnienia I. Strzeleckiej, tamże, sygn. 3529, poz. 2.

⁴ Por. Sprawozdanie OK nr 2 podpisane przez por. „Kubę”, CA KC PZPR, 192/XXI-2, k. 2.

zacyjnej AL. Dowództwo okręgiem przejął po raz wtóry Stanisław Łaciński „Tomek”, a szefem sztabu został Stanisław Marczał „Adam”⁵.

Nie trwało to jednakże długo, bo już w końcu pierwszej dekady lutego aresztowano J. Bełczewskiego, a w walce zginęli S. Łaciński, dowódca okręgu, i szef sztabu S. Marczał⁶. Natomiast I. Ciesielska, a także inni aktywiści musieli się ukrywać lub wyjechać na inne tereny.

18 marca dowódcą okręgu nr 2 został mianowany kpt. Paweł Wojas „Janek”, „Roman”, który dotychczas pełnił tę funkcję w okręgu nr 3⁷. Szefem sztabu był S. Gać „Kuba”, zmieniający pseudonim na „Kazik”. Szefem informacji został ppor. Adam Sumiga „Józef”, który posługiwał się pseudonimem „Wacek”, szefem zaopatrzenia natomiast został ppor. Jan Jaguś „Babinicz”, „Kozuba”, który zaczął się posługiwać nowym pseudonimem „Stefek”⁸. W styczniu — lutym 1944 r. w skład dowództwa wszedł przedstawiciel grupy ZWM z Pruszkowa Bolesław Gotowicki „Zbyszek”, który w grudniu został aresztowany i zamordowany przez gestapo. W późniejszym czasie do dowództwa została dokooptowana dr Maria Wideman „Anna”, która była tzw. lekarzem okręgowym, czyli odpowiedzialna za służbę sanitarną.

Duże zmiany w składzie kierownictwa okręgowego partii i AL zaszyły w okresie lipiec—sierpień. Cała organizacja okręgowa znalazła się w nowej sytuacji.

19 lipca 1944 r. na rogu ul. Twardej i Złotej w Warszawie zostali aresztowani przez gestapo: Stanisław Gać, szef sztabu okręgu, Wacława Adamkiewicz, sekretarz okręgu, i Adam Sumiga, dowódca AL Linii Przemysłowej i członek sztabu okręgu⁹. Tym samym dowództwo okręgowe AL znowu zostało zdeorganizowane. Cały wysiłek bojowo-organizacyjny spadał głównie na P. Wojasa, dowódcę okręgu, i jego nowego szefa sztabu, F. Zawadzkiego.

⁵ Wspomnienia S. Gacia, tamże, sygn. 8051; oraz nagranie zbiorowe nt. działalności PPR w Okręgu Lewa Podmiejska, tamże, sygn. R/3.

⁶ Sprawozdanie OK nr 2, tamże, 192/XXI-2, l. 2. „Tomek” i „Adam” zginęli wraz z właścicielką mieszkania, w którym przebywali — Stanisławą Tomaszewską, i jej małoletnim synem. Z dziejów walk PPR na terenie Pruszkowa i okolic, „Głos Ursusa”, 2 III 1962, nr 5, s. 1.

⁷ „Rozkaz nr 12 Dowództwa Głównego Armii Ludowej do dowództw obwodowych i okręgowych w sprawie realizowania zasad organizacyjnych zawartych w regulaminach AL”. Dowództwo Główne GL i AL. Zbiór dokumentów z lat 1942—1944. Oprac. W. Poterański, M. Turlejska, W. Tuszyński, M. Wilusz, Warszawa 1967, s. 259.

⁸ Raport dowództwa AL okręgu nr 2, 28 III 1944 r. CA KC PZPR, 152/21, t. 2, k. 1.

⁹ S. Gać relacjonował: „19 lipca 1944 r., na godzinę przed umówionym spotkaniem z tow. »Witoldem«, zostałem aresztowany”. Tamże, sygn. 8051, poz. 8. Następnie S. Gać przeszedł gehennę obozową w Gross-Rosen i Mauthausen.

W tej niezwykle trudnej sytuacji sekretarzem okręgu został ponownie aż do wyzwolenia H. Szafrąński, w składzie okręgu byli: S. Januszewski, S. Bajszcak i G. Wojciechowski, ale i oni musieli ukrywać się. W czasie powstania warszawskiego z wielu miejscowości okupant wysiedlił wszystkich mężczyzn. Ludność Mazowsza zachodniego była niepewna jutra, terror okupanta przybierał monstrialne wprost rozmiary.

Po dotkliwych aresztowaniach w 1944 r. AL nie była już w stanie odbudować swoich szeregów, tym bardziej że całkowitej zmianie uległa również sytuacja polityczna i wojskowa tego rejonu. W lecie 1944 r. hitlerowcy zaczęli obsadzać podwarszawskie miejscowości jednostkami tyłowymi i pomocniczymi, które cofały się przed nacierającymi oddziałami Armii Czerwonej i Wojska Polskiego. Mazowsze zachodnie szczególnie tragicznie przeżywało powstanie warszawskie.

„Powstanie warszawskie — wspomina T. Kufel — w poważnym stopniu zdeorganizowało szeregi Armii Ludowej na Lewej Podmiejskiej. Wielu oficerów sztabu, a wraz z nimi dowódca okręgu «Roman» — Paweł Wojaś, brało udział w walkach. Sieć kontaktów organizacyjnych była naruszona i nie spełniała żadnej praktycznej roli. Bezwrotnie przepadł cały majątek Armii Ludowej, jak tajna drukarnia, archiwa, materiały propagandowe, magazyny broni oraz środki do prowadzenia akcji sabotażowo-dywersyjnych”¹⁰.

W tym czasie okręg zaczął rozdzielać się na dwa ośrodki: w Łowiczu i Żyrardowie. Do łowickiego wchodziły: Grójec, Skierniewice i Rawa. Łowicz leżał na dalszym zapleczu frontu, w mniejszym stopniu został zdeorganizowany, ale nie miał stałej łączności z kierownictwem centralnym. Działał tam F. Zawadzki „Franek”, Stefan Pawłata „Leszek”, Szymon Szczepanik „Francuz”, Stanisław Brudka „Stach” i inni. Drugim takim ośrodkiem stał się Żyrardów, któremu podlegał Komitet Powiatowy w Wiskitkach na pow. błoński (grodziski).

Żyrardów stał się także ośrodkiem kierowniczym na całą Linję Przemysłową. Działacze Żyrardowa docierali wówczas do wielu miejscowości. W Żyrardowie mieścił się także sztab okręgowy AL.

Ryszard Zelwiański podaje: „W dniu 10 listopada «Piotr» (M. Krajewski — B. D., B. K.) osobiście dyktuje do dziennika oddziału: ze średniego aktywu zostało stworzone dowództwo okręgu. Okręg został podzielony na podokręgi: 1. Łowicz—Skierniewice, 2. Linia podwarszawska — przemysłowa. Stworzono plan wypadów, mających na celu zaatakowanie linii kolejowych oraz szos”¹¹.

Pod koniec października 1944 r. reaktywowano dowództwo AL Okręgu Lewa Podmiejska, które składało się w dużej mierze z tych oficerów,

¹⁰ T. Kufel, *Droga walki*, Warszawa 1966, s. 226—227.

¹¹ R. Zelwiański, *Czwartacki desant*, „Barwy”, 3 X 1970, nr 10.

k którzy wyszli z powstańczej Warszawy. Dowódcą został mianowany Teodor Kufel „Teoch”, a on na swą siedzibę wybrał Żyrardów, szefem sztabu został Jerzy Lipka, b. żołnierz AL ze Starówki. Ponadto do sztabu wchodził Kazimierz Urbanski „Werus” z Żyrardowa i Leon Borejsza, który przybył z Warszawy¹².

Głównym zadaniem tego sztabu było dotarcie do istniejących grup AL i troska o rozwój liczebny. Rozpoczęto także przygotowania w związku ze zbliżającym się wyzwoleniem; główny nacisk kładziono na zabezpieczenie fabryk, starano się uchronić je przed zniszczeniem. Dowództwo to jednak nie miało łączności ze wszystkimi dowództwami dzielnicowymi (powiatowymi), działało przede wszystkim w Żyrardowie i okolicy oraz częściowo na Linii Przemysłowej.

Po powstaniu warszawskim na terenie Lewej Podmiejskiej znalazło się wielu działaczy PPR i aktywistów AL z Warszawy, i to zarówno z władz centralnych, jak i miejskich. Działacze warszawscy szukali dróg łączności nie tylko na terenie okręgu. Byli kierownikami politycznymi okręgu, więc im składano raporty i informacje¹³. W październiku 1944 r. na teren Lewej Podmiejskiej został zrzucony oddział desantowy WP pod dowództwem Mirosława Krajewskiego „Piotra”. Odegrał on w tym okręgu ważną rolę, spełniał także pewne funkcje dowództwa okręgowego AL¹⁴.

Cytowany już T. Kufel tak charakteryzuje działalność AL w ostatnim okresie okupacji hitlerowskiej.

„Sztab Okręgu przygotowywał się tymczasem do «finałowej rozgrywki» z Niemcami. Na nasze polecenie wyznaczono w powiatach grupy alowców, którzy w dogodnym momencie mieli opanować i zabezpieczyć przed zniszczeniem wskazane obiekty o kluczowym znaczeniu gospodarczym. Na grupach tych ciążył także obowiązek zaprowadzenia porządku publicznego po wkroczeniu wojsk radzieckich i polskich. Ponieważ nadal brakowało nam broni, postanowiliśmy wykorzystać zamieszanie wśród wycofujących się oddziałów niemieckich i rozbierać poszczególne grupy żołnierzy”¹⁵.

Struktura organizacyjno-personalna kierownictwa Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska byłaby niepełna, gdybyśmy pominęli ogniwa dzielnicowe, zwane też powiatowymi.

Dowódcą terenu nr 1 Linia Przemysłowa do lipca 1944 r. był Adam Sumiga „Józef”, „Adam”. Po jego aresztowaniu funkcja ta nie była już obsadzona. Kierownictwa partyjnego dla Linii Przemysłowej nie

¹² Wspomnienia J. Lipki, AWKW; T. Kufel, Droga walki, s. 232—233.

¹³ T. Kufel, Droga walki, s. 234.

¹⁴ T. Pietrzak, Podziemny front, Warszawa 1964, s. 138—140 i nast.

¹⁵ T. Kufel, Droga walki, s. 235.

było. Poszczególne KD(M) podlegały bezpośrednio kierownictwu okręgowemu.

W Pruszkowie sekretarzem KD PPR do czerwca 1944 r. był Marcin Żyrek, a gdy musiał wyjechać do Warszawy, funkcję tę objął Wacław Maliga „Jaksa”¹⁶. W 1944 r. aż do wyzwolenia członkami KD byli: Stanisław Stachacz „Wiktor”, Edward Gospodarczyk „Robak”, Józef Słota „Wolin”, Bolesław Polak „Budzik”, Feliks Knap „Józef”, Szymon Ferszterowski „Zygmunt”, który reprezentował od lipca Brwinów, Edward Przemieniecki „Edek”, który od października był przedstawicielem „Ursusa”, oraz Tadeusz Kwiatkowski „Witek”, jako przedstawiciel ZWM¹⁷.

KD PPR był więc dość liczny, a jego działalność skierowana była głównie na zabezpieczenie i uchronienie przed wywiezieniem maszyn i urządzeń przemysłowych oraz pomocy wypędzonej ludności Warszawy, którą okupant osadził w obozie w Pruszkowie. Powołano także konspiracyjne rady narodowe.

W Pruszkowie dowódcą GL aż do aresztowania, tj. do 15 grudnia 1944 r., był Jan Cymerman „Czarny”, zastępował go Jan Iżycki „Okoń”, który po jego aresztowaniu przejął obowiązki dowódcy. W sztabie dzielnicowym AL byli także T. Kwiatkowski i Zbigniew Knap „Wacek”, obaj z ZWM¹⁸.

Szczególnie silny terror hitlerowski szalał w Żyrardowie. PPR i AL działały w niezwykle trudnych warunkach, każde posunięcie partii musiało być bardzo przemyślane i zakonspirowane. Terror hitlerowski i likwidacja oddziału specjalnego AL „Burza” na początku 1944 r. wpłynęły na zawężenie działalności PPR i zbrojnej AL w Żyrardowie. „Sytuacja była taka — wspomina M. Rajner, sekretarz KD PPR — że nawet indywidualne spotkania musieliśmy wtedy odbywać poza miastem”¹⁹.

W 1944 r. sekretarzem KD PPR w Żyrardowie był Marian Rajner „Wojtek”. Skład KD był także dość liczny. Do lipca 1944 r. technikiem tego komitetu był Adolf Lechelt „Adek”, „Czujny”; członkami zaś byli: Eleonora Lewińska „Dzielna” (łączniczka), Tadeusz Rajner „Tadek”, Leon Głowacki „Groźny” (krótko), w kwietniu tegoż roku w skład KD weszli ponadto Stanisława Miszkiewicz „Poetka” i Bolesław Wójcicki „Bolek”, Karol Kuziemski „Jarosław”,

¹⁶ Zob. M. Żyrek, Ludzie i działalność PPR w Pruszkowie, w: Mazowsze w walce, Warszawa 1964, s. 126 i nast.

¹⁷ Z dziejów walk PPR na terenie Pruszkowa i okolic, „Głos Ursusa”, 2 III 1962, nr 5. Relacje zbiorowe: „PPR w Pruszkowie”, AWKW.

¹⁸ Wspomnienia J. Iżyckiego, AWKW.

¹⁹ M. Rajner, Narodziny i działalność PPR w Żyrardowie, w: Mazowsze w walce, s. 104.

Waldemar Wolniewicz (przedstawiciel ZWM), Leonard Teper i Kazimierz Urbański²⁰.

GL w Żyrardowie dopiero w połowie 1944 r. przeorganizowała się w AL. Na zebraniu we wrześniu 1944 r. zostało powołane dowództwo AL miasta Żyrardowa, którego skład przedstawiał się następująco: Franciszek Kazimierski „Wir” — dowódca (komendant), Kazimierz Urbański „Werus” jego zastępca i szef mobilizacyjny oraz łączności, Jerzy Stępniewski „Jurek”, „Adam”, szef zaopatrzenia, Henryk Stypuła „Mirek”, szef kwaterunkowy, i Karol Kuziemski, szef szkoleniowy i przedstawiciel dowództwa AL pow. błońskiego. W listopadzie dowództwo AL zostało rozszerzone. Dowódcą nadal był „Wir”, szefem sztabu „Werus”, szefem propagandy został przedstawiciel ZWM J. Stępniewski, szefem zaopatrzenia Leonard Zaremba „Chudy”, „Lolek”, szefem informacji Henryk Stypuła, a Waldemar Wolniewicz „Waldek” tzw. oficerem wychowania²¹.

Jak już wspomniano, w 1944 r. Żyrardów wysunął się obok Łowicza na czoło podokręgu na Lewej Podmiejskiej. W lipcu tegoż roku obok KP PPR powołano dowództwo AL na powiat Błonie z siedzibą w Wiskitkach, bezpośrednio zależny od Żyrardowa. Dowódcą został Stanisław Ołdakowski „Okoń”, zastępcą Karol Kuziemski, Jan Jakman „Czarny” — oficerem zaopatrzenia i kwatermistrem, oraz Walenty Stawski — oficerem informacji i wywiadu, a także Bolesław Braun-Walicki „Bolek”²² — oficerem szkoleniowym.

We Włochach działalność PPR i AL skupiała się wokół Franciszka Sadowskiego „Franka”, Edwarda Przemienieckiego „Edka”²³ i innych, ale po aresztowaniach w październiku 1943 i w styczniu 1944 r. na pewien czas została przerwana.

W Grójeckiem także wskutek represji w połowie 1943 roku działalność PPR i GL została zahamowana. Nie odrodził się już powiatowy ośrodek dyspozycyjny PPR i AL, powiat rozpadł się na kilka ośrodków: Mięsy, Uleniec, Grójec, Warka i inne, które nie miały z sobą łączności. Ci spośród działaczy, którzy uniknęli aresztowań, musieli opuścić powiat, jak np. Ksawery Kaliński, który wyjechał do Warszawy²⁴.

Sekretarzem KD PPR w Łowiczu do wyzwolenia był Szymon Szczepanik „Francuz”. Członkami KD byli: Stanisław Brudka „Stach”, który

²⁰ Wspomnienia M. Rajnera, AWKW.

²¹ Protokół nr 1 posiedzenia dowództwa AL w Żyrardowie, wrzesień 1944 r. CA KC PZPR, 192/XXI, t. 2, poz. 13; Wspomnienia F. Kazimierskiego, AWKW.

²² Tamże oraz Wspomnienia M. Rajnera, AWKW.

²³ Wspomnienia A. Sumigi, AWKW; t. os. W. Bajszczyka, CA KC PZRR, 212.

²⁴ T. os. J. Kalinowskiego, tamże, 8100; Relacja zbiorowa członków PPR pow. grójeckiego, AWKW.

w czerwcu 1944 r. został aresztowany i wywieziony do Gross-Rosen, i tam zmarł. Podobnie w czerwcu tego roku aresztowany został Adam Dzięgielewski „Dziadek” i Antoni Cywiński. Do wyzwolenia członkami KD byli: Franciszek Zawadzki „Franek”, Stefan Pawłata „Leszek”, Grzegorz Wojciechowski „Wojtek”, Jan Franaszek „Dziobaty” i Eugeniusz Konopacki oraz Mieczysław Witerek.

Przez cały czas dowódcą powiatowym AL był F. Zawadzki „Franek”, nie miał także żadnego sztabu²⁵.

Sekretarzem KD PPR w Sochaczewie był Stanisław Piechucki „Paweł”, do czasu swej tragicznej śmierci, tj. do 19 kwietnia 1944 r. Prawdopodobnie funkcja ta nie była już obsadzona. Dowódcą AL po powstaniu warszawskim został Zbigniew Nowak „Rafał”²⁶.

W powiecie rawskim sekretarzem PPR i dowódcą AL był Stanisław Matyja „Broniek”, zastępował go Stanisław Narożniak²⁷.

Podobnie w pow. skierniewickim działalnością polityczną i zbrojną kierował KP PPR, którego sekretarzem był Stanisław Karolak, a członkami: Czesław Karolak i Czesław Lipski „Jacek”, Jan Lipiński „Jasio”; Cz. Karolak był dowódcą powiatowym AL²⁸.

Okręg Warszawa-Prawa Podmiejska

Mimo aresztowań i strat ponoszonych w walce działalność PPR i AL nie ulegała dłuższemu zahamowaniu.

Sekretarzem KO PPR aż do wyzwolenia był Józef Kalinowski „Mietek”, a członkami: Antoni Tomczak „Kazik”, Michał Flesiński „Roman”, Paweł Wojas „Janek”, „Roman”, Julian Lisowski „Stary”, Wawrzyniec Rońda „Wapno”. Do marca 1944 r. członkiem KO był też Julian Lisowski „Stary”, który uciekł z aresztu, a później został skierowany na teren KD Dęblin-Ryki. W maju aresztowany został Władysław Pietrusiak „Zenek”, „Góral”, który był dowódcą AL tego okręgu. Do Komitetu Okręgowego wchodził też od czerwca 1944 r. Teodor Naumienko „Karol”, dowódca AL, i Stanisław Dąbrowski „Brzoza” po przyłączeniu do Prawej Podmiejskiej okręgu siedleckiego²⁹.

²⁵ Zob. t. os. A. Tomczaka, CA KC PZPR, 5996; t. os. S. Pawłaty, tamże, 4504, poz. 11; t. os. S. Szczepanika, tamże, 5684, poz. 14; S. Pawłata, Łowickie w walce, w: Mazowsze w walce, s. 61; Informacja F. Zawadzkiego, E. Konopackiego i M. Witerka z 15 I 1971 r.

²⁶ Zob. Z. Nowak, Na krawędzi życia, w: Mazowsze w walce, s. 40—59.

²⁷ Wspomnienia J. Gałki, AWKW.

²⁸ T. Kufel, Droga walki, s. 230; Wspomnienia Cz. Karolaka, AWKW.

²⁹ B. Syzdek, PPR w Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska w latach 1942—1944, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, s. 253; Wykaz organizacyjny Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska, AWKW.

Dowódcą AL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska do marca 1944 r. był P. Wojas, a od marca do maja tegoż roku funkcję tę pełnił W. Pietrusiak, a po nim dowódcą okręgu AL został T. Naumienko, który wytrwał na tym stanowisku aż do wyzwolenia. Szefem sztabu przez cały czas był M. Flesiński.

Sztab AL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska na początku 1944 r. stanowili: Antoni Parzuch „Emigrant”, najpierw oficer zaopatrzenia, a później mobilizacyjny, Zdzisław Lisowski „Śmiały”, oficer informacji, Stanisław Gińko „Stacho Suchy”, oficer do spraw specjalnych, Stanisław Laskowski „Leśny”, początkowo przez pewien czas reprezentował dowództwo AL terenu Wyszowskiego, a od czerwca dowództwo podokręgu B Siedlce. Do sztabu wchodził też dowódca grupy specjalnej AL Stanisław Sobański „Kary”, który zginął 1 kwietnia 1944 r.³⁰

Stanisław Gińko tak opisuje pracę okręgowego sztabu AL:

„Odprawy sztabu naszego odbywały się w różnych punktach nie częściej jak raz w miesiącu. Obsługiwane były przez oficerów Sztabu Głównego AL. Najczęściej jednak przez szefa Sztabu Głównego AL, gen. Franciszka Józwiaka «Witolda». Na odprawach, gdzie omawiano sprawy organizacyjne, uzbrojenia i zaopatrzenia, zawsze sztab okręgu stawiał się w całości. Natomiast sprawy wymagające szczegółowego omówienia załatwiano na podpunktach, najczęściej przy zbiegu ulic w Warszawie, pod głośnikami radiowęzłów, w czasie nadawania komunikatów z frontu. Tam spotykano swego odpowiednika oficera Sztabu Głównego, z którym omawiano sprawy w szczegółach, wręczano raporty wykonanych zadań i otrzymywano nowe zadania do wykonania. Spotkanie takie nie mogło trwać dłużej niż 10 minut”³¹.

W miarę zbliżania się linii frontu przed kierownictwem okręgu stało zadanie przygotowania się na wypadek wyzwolenia. Ostatnia narada KO PPR Warszawa-Prawa Podmiejska odbyła się 25 lipca 1944 r. z udziałem F. Józwiaka „Witolda”. Na naradzie określono zadania dla poszczególnych działaczy i organizacji, gdy nadejdzie wyzwolenie³². Według S. Bełchatowskiego na zebraniu tym postanowiono przydzielić poszczególnych członków sztabu do dzielnic, a mianowicie: J. Kalinowski „Mietek” został skierowany do dzielnicy Legionowo, A. Parzuch „Emigrant” do Wyszowa, S. Laskowski do podokręgu B Siedlce, M. Flesiński

³⁰ Rozkaz dzienny nr 1 z 15 X 1943, CA KC PZPR, 191/XXI, t. 6, k. 22; Wspomnienia S. Gińki, AWKW; S. Bełchatowski, Gwardziści z trzeciej dzielnicy, w: Wspomnienia żołnierzy GL i AL, Warszawa 1962, s. 150.

³¹ Wspomnienia S. Gińki, AWKW.

³² Wspomnienia J. Kalinowskiego. Tamże.

„Roman” do Rembertowa, S. Gińko „Suchy” do Dębłina-Ryk, a S. Belchatowski do Marek³³.

Po aresztowaniach w styczniu 1944 r. Komitet Dzielnicowy PPR i dowództwo GL terenu nr 1 — Rembertów zostało w znacznym stopniu rozbite. Aresztowany i zamordowany został m. in. Stanisław Pieńkos „Sęk”, członek KD PPR w Rembertowie i dowódca GL w Kawęczynie. Sekretarzem KD aż do wyzwolenia był Wincenty Gąsiorowski „Stary”, członkami zaś: Edward Kleczkowski „Bolek”, „Ślepy”, Stanisław Szczęsny „Łyś”, Michał Michalski „Sierp”. Już jednak w maju tegoż roku aresztowany został i zamordowany S. Szczęsny. Dowództwo AL terenu nr 1 prawdopodobnie nie istniało³⁴.

Na czele Komitetu Miejskiego PPR w Otwocku w dalszym ciągu stał Rafał Karol „Karol”, ale skład tego komitetu jest nieznany.

Represje zastosowane w styczniu 1944 r. także i w Legionowie na pewien czas osłabiły działalność PPR i AL. W tym czasie musiał opuścić teren sekretarz KD PPR Stanisław Kall „Staszek”, a w lutym sekretarzem został Czesław Tobiasz „Wicek”, który pełnił tę funkcję do wyzwolenia. Członkami KD PPR byli: Stanisław Filipiak „Kos”, Władysław Latało „Stary”, Stanisław Łosiewicz „Kulas” i Władysław Ziółkowski „Władek”³⁵. Komendantem AL przez cały czas był S. Filipiak „Kos”, a jego zastępca, Jerzy Skoniecki, zginął już 12 stycznia. Spalony został wraz z ojcem Janem, matką Władysławą oraz Władysławem Nalazkiem i nie znaną z nazwiska łączniczką. Tak więc PPR i GL w Legionowie utraciły ważny punkt oparcia.

Członkami sztabu terenu nr 2 byli: Jan Krzemiński „Janek”, Kazimierz Zuzanski „Kola”, Stanisław Piwko „Bocian”, Antoni Śledziński „Kania”, który zginął w czasie powstania warszawskiego. W sierpniu do dowództwa AL weszli z BCh Bidowaniec „Bieda” i „Kret”, którego nazwiska nie udało się ustalić³⁶.

Dzielnica PPR Drewnica-Marki również została na początku dotkliwie doświadczona przez hitlerowców. W wyniku aresztowań zostało zamordowanych wielu działaczy PPR i żołnierzy AL, wobec czego spora grupa aktywistów musiała opuścić teren dzielnicy. W lutym 1944 r. nowym sekretarzem KD PPR został Stanisław Belchatowski „Me-

³³ S. Belchatowski, Gwardziści z trzeciej dzielnicy, s. 149.

³⁴ T. os. M. Michalskiego, CA KC PZPR, 8059; Wspomnienia W. Gąsiorowskiego, AWKW; S. Nagraba, Głos w dyskusji na sesji XX-lecia PPR, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach, Podlasiu, s. 289—292.

³⁵ Relacja zbiorowa: M. Baryły, K. Pejasa, F. Osiewicza, S. Łosiewicza, A. Babeckiego, S. Filipiaka z 11 III 1965 r., AWKW; S. Filipiak, W Legionowie i okolicy, w: Mazowsze w walce, s. 146—149.

³⁶ Rozkaz nr 3 dowództwa terenu nr 2 z 26 VII 1944 r. CA KC PZPR.

chacz", a w miesiąc później, tj. w marcu, został zamordowany przez hitlerowców jeden z członków KD — Marian Melak „Marian”, w maju zaś Zygmunt Wiśniewski „Heniek” aresztowany, zmarł później w Oświęcimiu. Do dnia wyzwolenia członkami KD byli: Jan Gela „Rudy”, Władysław Lis „Lis”, Paweł Stankiewicz „Stary”, Ryszard Zajaczkowski „Zajac” i Adam Milewski, który członkiem KD został dopiero w maju 1944 r.

Dowództwo terenu nr 3 Drewnica-Marki, podobnie jak dzielnica PPR, także przeżywało na początku 1944 r. duże trudności. Przez kilka miesięcy nie było tu dowódcy, a nowymi członkami dowództwa zostali Władysław Kominek i Kazimierz Konopka „Mały”. W lutym na teren dzielnicy Dęblin-Ryki z dowództwa odszedł Tadeusz Konopka „Czerwony”, a w marcu, jak już wspomniano wyżej, zginął w walce członek dowództwa M. Melak, w miesiąc później został zamordowany Stanisław Szczęsny „Łysy”, zginął także Stanisław Sobański „Kary”.

W maju 1944 r. na teren nr 3 powołane zostało nowe dowództwo AL, którego dowódcą został Mieczysław Pawłowski „Dunin”, działający uprzednio w ruchu syndykalistycznym, członkami zaś S. Bełchatowski, A. Milewski, W. Kominek i K. Konopka³⁷.

Sekretarzem KM PPR i dowódcą AL w Wołominie aż do wyzwolenia był Mieczysław Lipert „Lis”, członkami KM i dowództwa AL byli Władysław Szeliga „Sikora”, Julian Libich „Długi”, ponadto tylko w skład dowództwa AL wchodził Jan Skowroński „Szary” i Józef Szeliga „Stary”. KM PPR istniał też w Radzyminie, którym przez cały czas kierował Paweł Stankiewicz „Stary”, a jego członkami byli: Władysław Kalinowski „Czarny”, Jan Mosak, Ruszkowski i Jan Zajac „Lampa”³⁸.

Dość liczna dzielnica PPR w Mińsku Mazowieckim poniosła już w ciągu 1943 r. dotkliwe straty, a wielu aktywistów musiało udać się w inne rejony.

Do wyzwolenia sekretarzem KD PPR był Jerzy Skarżyński. Spośród członków KD w lutym 1944 r. Wawrzyniec Rońda „Wapno” musiał opuścić Mińsk, a Józef Rzyśko „Cegła” i Franciszek Siwik „Woda” zostali aresztowani i zamordowani w marcu³⁹.

Dowództwo terenu nr 4 — Mińsk Mazowiecki — także było zdekompletowane. Nie udało się już obsadzić stanowiska dowódcy⁴⁰.

³⁷ S. Bełchatowski, Gwardziści z trzeciej dzielnicy, s. 148—151; A. Parzuch, Gorące dni, w: Mazowsze w walce, s. 163—168.

³⁸ Wspomnienia M. Liperta, AWKW.

³⁹ Wspomnienia A. Stelmaszczyka, tamże; Wspomnienia W. Rońdy, tamże.

⁴⁰ Tamże.

Sekretarzem KD PPR Wyszaków do aresztowania w kwietniu 1944 r. był Szczepan Suchecki „Komar”, wprawdzie udało mu się zbiec z aresztu, ale musiał ukrywać się, dlatego też funkcji sekretarza już nie pełnił. Sekretarzem KD został Henryk Korycki „Miotła”, funkcję tę pełnił też i po wyzwoleniu. Członkami KD byli Waclaw Buczyński „Tramwajarz”, który w marcu 1944 r. wyjechał do Warszawy, i Stanisław Laskowski „Leśny”; ten ostatni w maju 1944 r. został dowódcą podokręgu AL Siedlce. Do wyzwolenia na stanowiskach członków KD przetrwali: Stefan Skoczeń „Stalowy”, Piotr Smyk, Aleksander Twardowski, Feliks Archacki „Roman”, Józef Piecychna „Jesion”, od maja członkowie Adam Kumek „Szewc”, Zygmunt Rajczak „Diabeł”, Jan Świdorski „Hutnik”⁴¹.

Dowódcą AL terenu Wyszaków był S. Skoczeń, członkami Adolf Szemakowicz „Ali”, zwany też „Marynarzem z Rybienka”, i Stanisław Laskowski.

KD PPR Dęblin-Ryki (Baranów) był jednym z najaktywniejszych. Nie uległ też w 1944 r. represjom. Jego aktyw powiększył się natomiast o tych spośród działaczy, którzy musieli opuścić inne tereny i zostali skierowani w większości do KD Dęblin-Ryki. Od początku 1944 r. do wyzwolenia sekretarzem był Czesław Osiński „Stary”, członkami KD byli Jan Celiński „Janek”, który zginął późną wiosną 1944 r., Henryka Cichocka „Zofia”, Julian Gransztof „Jastrząb”, Władysław Moskalik „Śmiały”, Jan Filipek, Władysław Woźniak „Zagłoba”, Aleksander Wiak „Wulkan”, Władysław Sieńkiewicz „Wilk” i Bolesław Szkoda, który w maju został zamordowany.

Dowódcą AL terenu nr 6, który obejmował obszar Dzielnicy Dęblin-Ryki, był aż do wyzwolenia Władysław Sieńkiewicz, jego zastępcą Mieczysław Więsyk „Murzyn”, a członkami Jan Celiński „Janek”, W. Moskalik, W. Woźniak, Mikołaj Paramonow „Dąbrowski”. W styczniu 1944 r. jako przedstawiciele Milicji RPPS weszli: Henryk i Zygmunt Filipowiczowie, Piotr Fal, Jan Lejewoda, Stanisław Lidel, Leon Miernik i Bronisław Żukowski „Adolf”. W marcu w skład dowództwa wszedł Henryk Celiński „Bogdan”, który dowodził oddziałem partyzanckim AL, a w kwietniu Feliks Głowacki „Kamfora”⁴².

⁴¹ Opracowanie zbiorowe o PPR w Wyszakowie, AWKW; Relacja ustna J. Świdorskiego i S. Sucheckiego z 8 XII 1970 r.

⁴² A. Plasota-Dobrowolska, Na ziemi garwolińskiej, w: Mazowsze w walce, s. 169—173; Relacja zbiorowa członków PPR z powiatów garwolińskiego i ryckiego z 16 III 1965 r.; T. Konopka, Dzielnica nr 6 Dęblin-Ryki, MiD WIH, III/19/131.

Okręg Siedlce

Okręg siedlecki PPR jest jednym z najsłabiej zbadanych, zwłaszcza rok 1944. PPR i GL w tym okręgu poniosły dotkliwe straty. Jak wiadomo, w ciągu całego 1943 r. z wielkim trudem odbudowywano stan organizacyjny PPR i GL, który w wielu przypadkach udało się okupantowi zniszczyć powtórnie⁴³. Nie zdołano już powołać komitetów dzielnicowych (powiatowych) PPR. Istniały tylko lokalne ośrodki, kierowane bezpośrednio przez Komitet Okręgowy PPR, który funkcjonował przez cały czas. Istniało też dowództwo okręgowe AL. Bazą oparcia dla władz okręgowych był oddział partyzancki AL im. F. Dzierżyńskiego.

Sekretarzem KO PPR Siedlce był Stanisław Dąbrowski „Brzoza”, był on następnie sekretarzem podokręgu B Siedlce aż do wyzwolenia.

Dowództwo okręgu AL (następnie podokręgu B) sprawował aż do wyzwolenia Stanisław Laskowski „Leśny”. Członkami kierownictwa partyjnego i wojskowego okręgu byli: Franciszek Nalazek „Franek”, „Sokół”, Marian Konar, Marian i Władysław Najakowie i inni⁴⁴.

W poprzednim naszym artykule⁴⁵ podaliśmy, że okręg siedlecki w styczniu 1944 r. wszedł w skład Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska jako podokręg B. Obecnie, w wyniku dalszych badań, raczej jesteśmy skłonni ustalić, że ta zmiana organizacyjna dokonała się w czerwcu 1944 r., a więc niedługo przed wyzwoleniem. Już poprzednio dodawaliśmy, że miała ona formalny charakter, ponieważ faktycznie podokręg B funkcjonował na prawach okręgu. Jest to tym aktualniejsze, gdy przyjmujemy, że zmiana ta dokonała się w czerwcu 1944 r.

Okręg płocko-ciechanowski

Na początku 1944 r. przed organizacją partyjną i wojskową Okręgu płocko-ciechanowskiego⁴⁶ stały nowe poważne zadania. 4 stycznia, na teren Okręgu płocko-ciechanowskiego przybył wraz z Teodorem Kuflem

⁴³ Zob. B. Dymek, B. Kobuszewski, Zarys historii organizacji PPR i GL na Mazowszu i Podlasiu w latach 1942—1943, „Rocznik Mazowiecki” 1970, t. III, s. 103—118.

⁴⁴ Wykaz składu Komitetu Okręgowego PPR Siedlce, AWKW; Wspomnienia S. Dąbrowskiego, tamże.

⁴⁵ Zob. „Rocznik Mazowiecki” 1969, t. II, s. 112.

⁴⁶ Zmiana wewnętrznej nazwy okręgu nastąpiła prawdopodobnie na przełomie lat 1943 i 1944. Natomiast w oficjalnych dokumentach Dowództwa Głównego Armii Ludowej nadal używano nazwy „Okręg-Płock”. Parokrotnie też zmieniała się numeracja okręgu: nr XII (do września 1943 r.), nr 3 (październik 1943 r.), nr 2 (od listopada do grudnia 1943 r.), nr 18 (od stycznia 1944 r. do stycznia 1945 r.). Por. Dowództwo Główne GL i AL, s. 89, 117, 133, 186, 203, 229.

„Teochem” pełnomocnik Dowództwa Głównego AL Marian Baryła „Bartek”. Następnego dnia w Szerominku odbyło się spotkanie, w którym obok „Bartka” i „Teocha” udział wzięli: sekretarz OK PPR Kazimierz German „Kazik”, „Łysy” i dowódca GL okręgu Władysław Mazur (Marchoń) „Mazur”. „Dowiedzieliśmy się wówczas — pisał „Mazur” — o powołaniu podziemnego parlamentu ludzi pracy — Krajowej Rady Narodowej, i powołaniu do życia Armii Ludowej. Przekazano nam także informacje o zadaniach naszej organizacji, dotyczących tworzenia konspiracyjnych rad narodowych⁴⁷. Po dyskusji, jaka się wywiązała między naszą czwórką, zapadła decyzja, aby na ten temat przeprowadzić narady terenowych organizacji partyjnych i GL-owskich oraz nawiązać w tej sprawie kontakty z działaczami SL, PPS i innymi organizacjami konspiracyjnymi⁴⁸. Ustaliliśmy także czas i miejsce narad Okręgowego Komitetu PPR, dowództwa GL i konferencji z przedstawicielami wspomnianych organizacji konspiracyjnych. Zadanie przeprowadzenia narad w terenie mieli członkowie okręgowego komitetu partii i dowództwa GL”⁴⁹.

Kilka dni później informacje te przekazano pozostałym członkom Okręgowego Komitetu: Feliksowi Majdakowi „Felkowi”, Janowi Ptasińskiemu „Wiarusowi”, Stanisławowi Wiśniewskiemu „Cichemu” oraz oficerom dowództwa GL: Marianowi Jureczce „Zagończykowi”, Janowi Waśniewskiemu „Śmieszemu”, Władysławowi Tokarskiemu „Krukowi”, Lucjanowi Markowskiemu „Czołgowi”. Jeszcze w styczniu okręgowy aktyw partyjno-wojskowy dotarł do większości powiatowych komitetów PPR i dowództw GL, przekazując wiadomość o powstaniu KRN, decyzje KO PPR i dowództwa GL w sprawie przygotowań do formowania Armii Ludowej i tworzenia konspiracyjnych rad narodowych⁵⁰.

⁴⁷ Zob. przyp. 1.

⁴⁸ Rozmowy te, mimo wielu konstruktywnych propozycji wysuniętych przez przedstawicieli KO PPR i dowództwa AL, nie przyniosły spodziewanych wyników. Istotnym osiągnięciem tych spotkań było wytworzenie atmosfery wzajemnej tolerancji, która w poważnej mierze przyczyniła się do uniknięcia konfliktów i rozlewu krwi bratniej. K. Gwiazdowicz, B. Kobuszeński, T. Kufel: Zarys genezy i niektóre formy działalności Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942—1944 na północnym Mazowszu, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, s. 26 i 36 (przyp. 98 i 99); zob. także T. Fijałkowski, Pod kryptonimem „Wkra”. 1939—1945, Warszawa 1968, s. 224—232 oraz R. Juszkiewicz, Mławskie Mazowsze w walce. 1939—1945, Warszawa 1968, s. 238—240.

⁴⁹ W. (Marchoń) Mazur-„Mazur”, Pamiętne dni, w: Wspomnienia żołnierzy GL i AL. Oprac.: J. B. Garas, Cz. Gołąbek, B. Kobuszeński i T. Tarnogrodzki, Warszawa 1962, s. 618.

⁵⁰ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

W pierwszych dniach lutego 1944 r. utworzone zostało dowództwo i sztab Armii Ludowej okręgu nr 18. Funkcję dowódcy okręgu ponownie objął W. Mazur, szefa sztabu M. Jureczko. Do sztabu zaś weszli: T. Kufel, W. Tokarski, L. Markowski i Mieczysław Bodalski „Mietek”⁵¹. Jednocześnie powołane zostały dowództwa dzielnicowe AL. Dowódca GL okręgu W. Mazur podaje, że w pierwszej dekadzie lutego powołane zostały następujące dowództwa dzielnic: I *Dzielnica AL Płock-Wieś* (powiaty płocki i lipnowski): dowódca Władysław Rypiński „Michał”, szef sztabu Antoni Łuczak oraz Stanisław Wiśniewski „Cichy”, Jan Rypiński „Mały”; II *Dzielnica AL Płońsk* (powiaty płoński i pułtuski): dowódca Bronisław Wieczorek „Gacek”, szef sztabu Zygmunt Kutasiewicz „Zygfryd” oraz Jan Ptasieński „Wiarus” i Tadeusz Szyjka „Ryszard”; III *Dzielnica AL Sierpc* (pow. sierpecki i mławski): dowódca Feliks Sołdek „Skiba”, szef sztabu Jan Waśniewski „Śmieszny” oraz Herman Joński „Biegas” i Włodzimierz Ziemięcki „Żelazny”; IV *Dzielnica AL Ciechanów* (pow. ciechanowski i przasnyski): dowódca Franciszek Pintara „Samko”, szef sztabu Edward Bobiński „Roman” oraz Kazimierz Gwiazdowicz „Bolek” i Wojciech Kuligowski „Maciek”; V *Dzielnica AL Rypin* (pow. rypiński i brodnicki): dowódca Czesław Wiśniewski „Wicher”, szef sztabu Józef Gumiński „Dąb” oraz Franciszek Bloch „Bogdan” i Tadeusz Chrzanowski „Wężyk”. „Ten skład dzielnic — stwierdza „W. Mazur” — miał obowiązywać do marca włącznie. Związane to było z kilkoma naszymi zamierzeniami. Po pierwsze, tworząc na podstawie istniejących jednostek terenowych GL garnizony AL zamierzaliśmy utworzyć samodzielne dowództwa dzielnicowe na terenie powiatów (pułtuski, lipnowski, brodnicki, przasnyski, mławski i Płock) podlegających dotychczas istniejącym organom dowodzenia. Po drugie, od kwietnia miały rozpocząć działalność przygotowywane w poszczególnych dzielnicach jednostki polowe. I po trzecie, rozpoczynaliśmy w tym czasie rozmowy z dowództwem BCH i AK, wysuwając propozycje mające na celu włączenie ich w szeregi AL. Wskutek tego musieliśmy się liczyć z koniecznością poważnych zmian osobowych, zarówno w sztabie okręgu, jak i w poszczególnych dzielnicach. Pomimo że nie zostały zrealizowane nasze zamierzenia, nastąpiły jednak znaczne zmiany i przemieszczenia personalne w sztabie okręgu i w poszczególnych dzielnicach. Tak więc w okresie maj—lipiec — — skład dowództw dzielnicowych wyglądał następująco: I *Dzielnica Płock-Wieś*: S. Wiśniewski (p.o. dowódcy), A. Łuczak (szef sztabu) oraz J. Rypiński; II *Dzielnica Płońsk* (pow. płoński): Feliks Oporski «Felek» (p.o. dowódcy), Laskowski

⁵¹ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel, Zarys genezy i niektóre formy działalności PPR, s. 19.

«Lasek» (szef sztabu) oraz Henryk Lewandowski «Dłuto», «Heniek»; III *Dzielnica Sierpc* (pow. sierpecki): Bolesław Lewandowski «Grymas» (p.o. dowódcy), Lucjan Dąbrowski «Lucek» (szef sztabu) oraz H. Joński; IV *Dzielnica Ciechanów* (pow. ciechanowski i częściowo pow. przasnyski): F. Pintara (dowódca), E. Bobiński (szef sztabu) oraz Czesław Łyszowski «Czesiek»; V *Dzielnica Rypin* (pow. rypiński): J. Gumiński (p.o. dowódcy), Antoni Domagalski «Antek» (szef sztabu) oraz Bronisław Czarnecki «Broniek»; VI *Dzielnica Pułtusk* (pow. pułtuski): Bolesław Stępniewski (p.o. dowódcy), Franciszek Suchta «Franek», [Bystry] (szef sztabu) oraz Jan (?) [Eugeniusz] Tomaszewski «Zielony»⁵². Przytaczając tak obszerne dane, mieliśmy na celu zwrócenie uwagi czytelnika na fakt, że informacje te pokrywają się na ogół z innymi materiałami, głównie w wypadku ilości dowództw oraz w znacznej części, jeśli chodzi o ich obsadę osobową. Natomiast część tych danych nie jest w pełni ścisła. Dotyczy to przede wszystkim pow. Rypin, ale także, choć w dużo mniejszym stopniu — powiatów Płońsk, Ciechanów i Pułtusk. Nie oznaczało to, że dowództwo (być może i sam dowódca okręgu) nie projektowało zorganizowania dowództw powiatowych w podanym wyżej składzie osobowym. Chodzi jednak o to, iż niektóre zamierzenia personalne (głównie na skutek aresztowań) nie wyszły poza sferę projektów.

Pod koniec tego miesiąca powołany został do Okręgowego Komitetu Jakub Krajewski „Kuba”, sekretarz KP PPR Płock⁵³.

Na początku marca dowództwo AL Okręgu płocko-ciechanowskiego poniosło bolesną stratę; w nocy z 1 na 2 tego miesiąca hitlerowcy ujęli szefa sztabu OK nr 18 — Mariana Jureczko⁵⁴.

Miesiąc później opuścił okręg — odkomenderowany do pracy w Dowództwie Głównym AL w Warszawie — członek KO PPR i oficer sztabu AL — Teodor Kufel⁵⁵.

Na przełomie kwietnia i maja nastąpiła rozbudowa okręgowego sztabu AL. Obowiązki szefa sztabu powierzono Szczepanowi Kowalczykowi „Malikowi”, w skład sztabu zaś powołano: K. Gwiazdowicza, J. Ptasieńskiego, J. Waśniewskiego, „Twardego” i F. Blocha⁵⁶.

W maju KC PPR skierowało do okręgu nr 18 swojego pełnomocnika —

⁵² Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

⁵³ Protokół posiedzenia członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów, AWKW.

⁵⁴ Do listopada przebywał w więzieniu płockim, torturowany nieludzko w czasie śledztwa. Potem przewieziony został prawdopodobnie do obozu w Stutthofie, i tu zamordowany na kilka dni przed wyzwoleniem.

⁵⁵ T. Kufel, Droga walki, s. 179—180.

⁵⁶ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

Jadwigę Ludwińską „Martę”, która działała tu do końca okupacji hitlerowskiej⁵⁷.

W czerwcu dokooptowano do KO PPR czterech działaczy: oficerów okręgowego sztabu AL M. Bodalskiego i K. Gwiazdowicza oraz sekretarza KP PPR — Rypin Władysława Domagalskiego „Kowala” i dowódcę AL dzielnicy Pułtusk Bolesława Stępniewskiego „Bólka”, który wkrótce objął funkcję wiceprzewodniczącego WRN dla ziem województwa warszawskiego włączonych do Rzeszy⁵⁸. Natomiast w lipcu nastąpiła zmiana na stanowisku szefa sztabu okręgu; obowiązki te przejął E. Bobiński „Roman”.

Istotne zmiany w strukturze organizacyjnej i systemie dowodzenia AL w Okręgu płocko-ciechanowskim nastąpiły latem 1944 r. 10 sierpnia powołano bowiem dowództwo i sztab Brygady AL „Synowie Ziemi Mazowieckiej” oraz pięciu dowództw batalionów partyzanckich. Dowództwo brygady (zob. wykaz nr 1) przejęło funkcję dotychczasowego organu dowodzenia, jakim było dowództwo okręgu, dowództwa batalionów (zob. wykaz nr 2) — funkcję dowództw dzielnicowych (powiatowych). Jednakże w wyniku nieprzewidzianych trudności (m. in. na skutek stabi-

Wykaz nr 1

Dowództwo i sztab
Brygady AL „Synowie Ziemi Mazowieckiej”
(VIII 1944 — I 1945 r.)

Lp.	imię i nazwisko	pseudonimy	funkcja	okres pełnienia obowiązków
1	Władysław Mazur	„Mazur”	dowódca	VIII 1944—I 1945 r.
2	Edward Bobiński	„Roman”	szef sztabu	„
3	Lucjan Markowski	„Czołg”	zca ds. operac.	„
4	Jan Ptasieński	„Wiarus”	zca ds. polit.	„
5	Jan Rypiński	„Mały”	oficer do zadań specjalnych	„
6	Czesław Wiśniewski*	„Wicher”	szef wydz. operac.	10—20 VII 1944 r.
7	Władysław Tokarski	„Kruk”	szef wydz. inform.	VII 1944—I 1945 r.
8	Mieczysław Bodalski	„Mietek”	szef wydz. propagandy i mobiliz.	„
9	Eugeniusz Surowcow	„Starik”	szef wydz. zaopatrzenia i broni	„
10	Franciszek Bloch	„Bogdan”	dowódca kompanii sztabowej	„

* Zginął w boju pod Pokrytkami.

⁵⁷ Wspomnienia K. Germana, CA KC PZPR, sygn. 6926.

⁵⁸ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel, Zarys genezy i niektóre formy działalności PPR, s. 19, 33.

zacji frontu na Wiśle i dużego nasycenia terenu jednostkami wojsk regularnych oraz strat poniesionych w walkach i w toku aresztowań) nowe koncepcje organizacyjne zrealizowane zostały tylko częściowo. Do wyzwolenia całokształtem działalności kierowało dowództwo brygady; terenową siecią natomiast dowodziły nadal dowództwa powiatowe, z tym że dowódcy AL powiatów: Płock (do wyzwolenia), Ciechanów (do października) i Pułtusk (do grudnia) pełnili jednocześnie obowiązki dowódców batalionów⁵⁹.

Wykaz nr 2

*Dowódcy batalionów
Brygady AL „Synowie Ziemi Mazowieckiej”*

Lp.	imię i nazwisko	pseudonimy	nazwa jednostki	okres pełnienia obowiązków
1	Władysław Rypiński	„Michał”	1 Batalion im. Ziemi Płockiej	VII 1944—II 1945 r.
2	Józef Gumiński*	„Dąb”	2 Batalion im. Ziemi Rypińskiej	10—20 VII 1944 r.
3	Ignacy Siedlich	„Czarny”	3 batalion	VIII 1944—I 1945 r.
4	Franciszek Pintara	„Samko”	4 batalion	VIII—X 1944 r.
5	Tadeusz Dąbrowski	„Tadek”	„	XI 1944—I 1945 r.
6	Szczepan Kowalczyk	„Malik”	5 batalion	VII—XI 1944 r.

* Zginął w boju pod Pokrytkami.

W okresie od sierpnia 1944 do stycznia 1945 r. zarówno w KO PPR, jak i w sztabie brygady nie nastąpiły przemieszczenia personalne. Należy tylko dodać, że w październiku przybył na teren okręgu członek KC PPR Marian Baryła „Bartek”, który działał tu do wyzwolenia⁶⁰.

Od stycznia 1944 do stycznia 1945 r. okręg nr 18 wchodził w skład Obwodu V — łódzkiego⁶¹. Praktycznie jednak nadal utrzymywał bezpośrednią łączność z KC PPR i Dowództwem Głównym AL w Warszawie⁶².

W lipcu dowódca W. Mazur przedstawił szefowi Sztabu Głównego AL — Franciszkowi Józwiakowi „Witoldowi” — wniosek o utworzenie

⁵⁹ W. Mazur, *Z walk Brygady AL „Synowie Ziemi Mazowieckiej”*, w: *Mazowsze w walce*, s. 227—229; J. B. Garas, *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942—1945*, Warszawa 1963, s. 402—404; *Wspomnienia K. Gwiazdowicza, E. Kazimierkiewicza, AWKW; Wspomnienia J. Krajewskiego, MiD WIH.*

⁶⁰ *Wspomnienia M. Baryły, CA KC PZPR*, sygn. 319.

⁶¹ „Organizacja Armii Ludowej”, w: *Dowództwo Główne GL i AL*, s. 201—202.

⁶² B. Kobuszewski, *O niektórych zagadnieniach organizacyjno-wojskowych GL i AL na terenach „Ziem włączonych”*, w: *Sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego 1939—1945*, Warszawa 1968, s. 354.

obwodu płockiego, złożonego z 3—4 okręgów. Dowództwo Główne AL — jak wynika z relacji W. Mazura — odniosło się pozytywnie do tej propozycji. Niestety, do praktycznej realizacji tego zamierzenia, głównie na skutek działań wojennych, nie doszło ⁶³.

W sierpniu, po wybuchu tragicznego powstania warszawskiego, Okręg płocko-ciechanowski utracił na parę miesięcy kontakty z centralnym kierownictwem partyjnym i wojskowym. W październiku, dzięki pomocy oddziału zwiadowców radzieckich, dowodzonego przez mjrą G. I. Bratczikowa „Smirnowa”, dowództwo Brygady „Synowie Ziemi Mazowieckiej” nawiązało łączność z Bazą Oddziałów Desantowych przy Naczelnym Dowództwie Wojska Polskiego. Od przybycia grupy desantowej WP por. Tadeusza Dąbrowskiego (26 październik) aż do wyzwolenia ziemi mazowieckiej okręg utrzymywał systematyczną łączność radiową z KC PPR, PKWN i BOD przy NDWP ⁶⁴.

W omawianym okresie nastąpiły także znaczne przemieszczenia personalne oraz częściowe zmiany organizacyjne w powiatowych instancjach partyjnych i dowództwach Armii Ludowej. Złożyło się na to wiele przyczyn. Między innymi związane to było ze stratami poniesionymi w wyniku kilku kolejnych fal represji, z budową konspiracyjnych rad narodowych, przede wszystkim jednak — jeżeli chodzi o pion wojskowy — z dynamicznym rozwojem szeregów partyzantki, której kadry dowódcze niemal z reguły rekrutowały się spośród członków KP PPR i powiatowych dowództw AL.

Na terenie okręgu nr 18 działało łącznie: 7 KP PPR i 6 powiatowych dowództw AL oraz 1 wydzielony Miejski Komitet PPR i dowództwo AL. Powiatowe instancje partyjne i dowództwa wojskowe liczyły przeciętnie od 3 do 5 osób, a w sporadycznych wypadkach nawet i 8. Pomimo dużych strat kadrowych wszystkie KP PPR i dowództwa AL prowadziły aktywną działalność aż do zakończenia działań wojennych.

Nowy Rok zastał KP PPR — Płock w następującym składzie: sekretarz — Jakub Krajewski „Kuba” oraz członkowie Feliks Majdak „Felek”, Stanisław Wiśniewski „Cichy” i Józef Nowakowski. Pod koniec stycznia

⁶³ J. B. Garas, Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, s. 401; K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel, Zarys genezy i niektóre formy działalności PPR, s. 19; J. Marciniak, Działalność zbrojna GL — AL na Mazowszu płockim, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, s. 56.

⁶⁴ Relacje: J. Jabłońskiego, M. Grabowskiego, J. Krajewskiego, F. Kosińskiego, J. Ludwińskiej, S. Ostrowskiego nagrane w b. ZHP w dniach 10 VI i 30 VII 1960 r. AWKW; Sprawozdanie z działalności Bazy Materiałowo-Technicznego Zaopatrzenia przy Naczelnym Dowództwie WP dla oddziałów na tyłach wroga, Centralne Archiwum Wojskowe, sygn. 232/62/53.

do komitetu wybrano pięciu aktywistów partyjnych: dowódcę GL Władysława Rypińskiego „Michała”, Wacława Nowaka, Józefa Chylińskiego, Jana Małkiewicza, Antoniego Łuczaka „Jakuba”⁶⁵.

Dowództwo powiatowe AL zostało powołane w pierwszych dniach lutego. Obowiązki dowódcy kolejno pełnili: W. Rypiński (lutymaj), S. Wiśniewski (majlipiec) i ponownie W. Rypiński (sierpień 1944 — styczeń 1945 r.). Funkcję szefa sztabu pełnił do końca okupacji A. Łuczak. Ponadto do sztabu wchodził S. Wiśniewski i Jan Rypiński „Mały”⁶⁶.

W kwietniu 1944 r. na organizację plocką spadły represje hitlerowskie. W toku aresztowań, które rozpoczęły się 28 kwietnia, ujęty został członek KP Wacław Nowak⁶⁷.

Poważne straty osobowe poniosła także organizacja rypińska w styczniu 1944 r. Aresztowania rozpoczęły się następnego dnia po pogrzebie członka sztabu GL — Franciszka Karwaszewskiego. Wśród ujętych w tym miesiącu znaleźli się: dowódca GL Lubomir Załęski „Lubek” oraz członkowie KP PPR Władysław Gumiński „Władek”⁶⁸ i sztabu GL Antoni Kruszyński⁶⁹.

W lutym ponownie nastąpiły aresztowania. Według niepełnych danych ujęto wówczas ok. 22 osób⁷⁰.

Represje styczniowo-lutowe spowodowały zerwanie kontaktów z okręgowym kierownictwem partyjnym i wojskowym. Dopiero pod koniec kwietnia 1944 r. sekretarz KP PPR — Rypin, Władysław Domagalski „Kowal”, nawiązał łączność z dowódcą okręgu AL — W. Mazurem⁷¹.

W czerwcu 1944 r. na posiedzeniu grupy aktywu partyjno-wojskowego pow. rypińskiego, które odbyło się w domu Bilickiego w Zasadach, odtworzono KP PPR — Rypin. Funkcję sekretarza ponownie powierzono

⁶⁵ Protokół posiedzenia członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów, AWKW; Oświadczenia J. Krajewskiego i F. Majdaka.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel, Zarys genezy i niektóre formy działalności PPR, s. 34; Wspomnienie F. Majdaka, AWKW.

⁶⁸ Relacja zbiorowa W. Śnieżawskiego, J. Rakoczego, W. Domagalskiego, Z. Domagalskiego i T. Chrzanowskiego. Opracował E. Nieliwódzki, 26 X 1946 r. CA KC PZPR.

⁶⁹ Zob. B. Dymek, B. Kobuszewski, Zarys organizacji PPR i GL na Mazowszu i Podlasiu w latach 1942—1943, „Rocznik Mazowiecki” 1969, t. II, s. 129—130, przyp. 113 oraz przyp. 75 w niniejszym artykule.

⁷⁰ B. Kobuszewski, Z dziejów Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w okręgu plockim w latach 1942—1945 (Wybrane wspomnienia). Maszynopis, Muzeum Mazowieckie w Płocku, s. 21.

⁷¹ J. Chamot, Działalność Polskiej Partii Robotniczej w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1942—1945, w: Działalność PPR i ZWM w woj. pomorskim, Toruń 1962, s. 40.

W. Domagalskiemu, jego zastępcą został Jan Kęsicki „Paweł”, członkami natomiast: Waław Kwiatkowski, Marian Wojciechowski, Józef Rakoczy i Antoni Smoliński⁷².

Zorganizowano także powiatowe dowództwo AL. Obowiązki dowódcy objął Antoni Domagalski, do sztabu zaś weszli: Bronisław Czarniecki, Teofil Teska, Stanisław Leśniewski i Eugeniusz Kopka „Jaszczur”⁷³. W tym składzie — poza E. Kopką⁷⁴ i T. Teską⁷⁵ — KP PPR i dowództwo AL działały aż do wyzwolenia⁷⁶.

W okresie od stycznia do marca w skład KP PPR — Płońsk wchodził: sekretarz Feliks Tarwadzki „Ślusarz” oraz członkowie: Bronisław Wieczorek „Gacek”, Henryk Lewandowski „Dłuto”, „Heniek” i Feliks Oporski „Felek”⁷⁷.

W pierwszych dniach lutego powołano do życia powiatowe dowództwo AL. Stanowisko dowódcy ponownie objął B. Wieczorek, szefa sztabu Zygmunt Kutasiewicz „Zygfryd”, do sztabu zaś weszli: Tadeusz Szyjka „Ryszard”, J. Ptasinski, F. Oporski i Mieczysław Wiechetek „Adam”⁷⁸.

Trzecia dekada marca zaznaczyła się w powiecie aresztowaniami pepperowców i żołnierzy AL. Według fragmentarycznych danych niemieckich ujętych zostało ok. 20 osób⁷⁹. W toku marcowych represji zostało rozbite powiatowe dowództwo AL: 20 marca w Szerominku zginął w walce szef sztabu Zygmunt Kutasiewicz „Zygfryd”, a 24 tego miesiąca otoczeni przez hitlerowców w Starczewie zginęli w boju Tadeusz Szyjka „Ryszard” i Mieczysław Wiechetek „Adam”, dwa dni później, tj. 26 marca, po bohaterskiej obronie bunkra w Krysku ujęty został ciężko ranny dowódca AL Bronisław Wieczorek „Gacek”, którego po bestialskich torturach w śledztwie zamordowano w więzieniu w Płocku⁸⁰.

⁷² W. Domagalski, Z. Domagalski, J. Kęsicki, Początki ruchu rewolucyjnego na terenie powiatu rypińskiego, CA KC PZPR.

⁷³ Relacja zbiorowa W. Śnieżawskiego, i in., CA KC PZPR.

⁷⁴ Zginął 20 sierpnia 1944 r. w boju pod Pokrytkami. J. B. Garas, Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, s. 405.

⁷⁵ Aresztowany i zamordowany w końcu 1944 r. na skutek prowokacji A. Krużyńskiego. J. Chamot, Działalność Polskiej Partii Robotniczej w województwie pomorskim, s. 46.

⁷⁶ Relacje zbiorowe: W. Śnieżawskiego i in., W. Domagalskiego i in., CA KC PZPR.

⁷⁷ Protokół posiedzenia członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów, AWKW.

⁷⁸ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53; J. Marciniak, Działalność zbrojna GL—AL na Mazowszu płockim, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, s. 52.

⁷⁹ B. Kobuszewski, Z dziejów Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w okręgu płockim, s. 23.

⁸⁰ J. Ptasinski, Z mazowieckich pól, Warszawa 1963, s. 249—252.

Na przełomie kwietnia i maja obowiązki powiatowego dowódcy przejął F. Oporski, funkcję szefa sztabu zaś powierzono Laskowskiemu. Ponadto do sztabu powołano H. Lewandowskiego. Natomiast J. Ptasinski przeszedł do pracy w sztabie okręgu⁸¹.

Na jesieni płockie gestapo aresztowało w Dłutowie Henryka Lewandowskiego „Heńka”⁸². Poza tą dotkliwą stratą w składzie KP PPR i dowództwie AL do końca okupacji nie nastąpiły zmiany kadrowe.

Sierpecką organizacją partyjną kierował Powiatowy Komitet PPR w składzie: sekretarz — Józef Kwaśniewski „Stary” oraz członkowie Antoni Sulikowski „Stary Lis”, Michał Paprocki, Jan Pejta, Bolesław Lewandowski „Grymas” i L. Markowski, który w lutym przeszedł do pracy w okręgowym sztabie Armii Ludowej⁸³.

W pierwszych dniach lutego utworzone zostało powiatowe dowództwo AL. Obowiązki dowódcy pełnili kolejno: Feliks Sołdek „Skiba” (do maja) i Bolesław Lewandowski „Grymas” (do wyzwolenia), szefa sztabu zaś Jan Waśniewski „Śmieszny” (do maja) i Lucjan Dąbrowski „Lucek”. Do sztabu wchodził Herman Joński „Biegas” i Włodzimierz Ziemięcki „Żelazny”⁸⁴.

Sierpeckie organizacje, partyjna i wojskowa, w 1944 r. poniosły znaczne straty osobowe. Tylko w czasie aresztowań w styczniu i lutym oraz kwietniu i maju hitlerowcy ujęli 35 osób⁸⁵. W listopadzie miała miejsce nieudana próba ujęcia przez gestapo sekretarza KP PPR J. Kwaśniewskiego⁸⁶, natomiast jeszcze przed wyzwoleniem zginął szef sztabu AL L. Dąbrowski⁸⁷.

PPR w powiecie Ciechanów kierował pięciosobowy komitet, do którego wchodził: sekretarz Kazimierz Pijanowski „Kazik” oraz człon-

⁸¹ Tamże, s. 256; W. (Marchoń) Mazur-„Mazur”, Pamiętne dni, s. 622—623.

⁸² Ujęty przez gestapowskich agentów w domu rodzinnym. Zginął w przededniu wyzwolenia, rozstrzelany wraz z grupą więźniów w lasach k. Plocka. J. Ptasinski, Z mazowieckich pól, s. 247.

⁸³ Protokół posiedzenia członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów, AWKW.

⁸⁴ W. (Marchoń) Mazur-„Mazur”, Pamiętne dni, s. 622.

⁸⁵ B. Kobuszewski, Z dziejów Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w okręgu płockim, s. 22, 24 i 33.

⁸⁶ J. Kwaśniewskiego wydał niejaki Łaniewski. Przy próbie aresztowania Kwaśniewski wyrwał się usiłującym go skuć hitlerowcom i rzucając granat, zdołał zbiec przed pościgiem. Gestapowcy w odwet aresztowali jego żonę — Władysławę (relacja Władysławy Kwaśniewskiej nagrana w b. ZHP 10 VI 1966 r.). Po ucieczce J. Kwaśniewski przebywał w radzieckiej grupie zwiadowczej, którą dowodził mjr Genadij Iwanowicz Bratczikow „Smirnow”, a po jego śmierci kpt. Władimir Iljicz Bojarincew „Biały”. Według nie sprawdzonych informacji J. Kwaśniewski zginął w walkach o Toruń.

⁸⁷ J. Ptasinski, Z mazowieckich pól, s. 331.

kowie Franciszek Pintara „Samko”, Jan Ordakowski, Kazimierz Gwiazdowicz „Bolek” i Dobosz z Gąsocina ⁸⁸.

Powiatowe dowództwo AL utworzono w lutym 1944 r. Funkcję dowódcy pełnił do wyzwolenia F. Pintara. Obowiązki szefa sztabu pełnili kolejno: E. Bobiński „Roman” (do lipca) i Czesław Łyszowski „Czesiek” (do wyzwolenia). Do sztabu wchodził: K. Gwiazdowicz, Cz. Łyszowski i „Olek” (NN) ⁸⁹.

W lutym lub marcu aresztowany został członek KP PPR J. Ordakowski ⁹⁰. W maju natomiast odszedł do pracy w okręgowym sztabie AL K. Gwiazdowicz. Trzy miesiące później (lipiec) gestapo ujęło Dobosza ⁹¹, w związku z czym we wrześniu powołano do KP Władysława Łączyskiego „Władka” ⁹². W tym składzie powiatowy komitet PPR i dowództwo AL działały do zakończenia działań wojennych w styczniu 1945 r. ⁹³

Organizacje partyjna i wojskowa w powiecie pułtuskim do kwietnia podlegały KP PPR i dowództwu AL — Płońsk. W połowie tego miesiąca, zgodnie z decyzją KO PPR i dowództwa okręgu AL, powołano do życia pułtuski KP PPR i powiatowe dowództwo AL. Sekretarzem Komitetu Powiatowego został Wacław Wójtowicz „Furman”, członkami zaś Bolesław Stępniewski „Bolek”, Aleksander Retkin „Aleksy”, Czesław Bralski „Broniek”, Jan Rzeczkowski „Stolarz”, Jerzy Wójtowicz „Wicek”, Ignacy Pyziński i Józef Wojciechowski „Józek”. Na stanowisko dowódcy AL powołano B. Stępniewskiego. Obowiązki szefa sztabu pełnił do maja Szczepan Kowalczyk „Malik”, następnie zaś Franciszek Suchta „Franek”, „Bystry”, który po odejściu do pracy w KO PPR B. Stępniewskiego kierował do lipca całością działalności wojskowej w powiecie. W sierpniu funkcję dowódcy przejął Sz. Kowalczyk. Ponadto do sztabu wchodził: J. Wójtowicz, J. Wojciechowski i Jan (?) [Eugeniusz] Tomaszewski „Zielony” ⁹⁴.

⁸⁸ Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów, AWKW; Relacje ustne K. Pijanowskiego i K. Gwiazdowicza.

⁸⁹ Wspomnienia K. Gwiazdowicza, AWKW; Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53.

⁹⁰ Po dłuższym śledztwie osadzony został w obozie w Stutthofie (Sztutowo). Zmarł w drodze powrotnej do domu w 1945 r. Wypowiedź K. Pijanowskiego. Ste-nogram sesji popularnonaukowej z okazji XX rocznicy powstania PPR (Płock, 23—24 I 1962 r.), AWKW.

⁹¹ Osadzony w więzieniu w Ciechanowie. Bestialsko torturowany. Zginął zabity przez hitlerowców na kilka dni przed wyzwoleniem.

⁹² Relacja ustna K. Pijanowskiego z 1970 r.

⁹³ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel, Zarys genezy i niektóre formy działalności PPR, s. 20.

⁹⁴ Protokół posiedzenia b. członków Komitetu PPR Okręgu Płock—Ciechanów,

29 listopada zandarmeria polowa aresztowała Józefa Wojciechowskiego⁹⁵. Jednocześnie rozpoczęta przez hitlerowców w listopadzie i kontynuowana w grudniu ewakuacja ludności w poważnym stopniu zdeorganizowała działalność pułtuskiej organizacji partyjnej i Armii Ludowej⁹⁶.

W powiecie Lipno działał Komitet PPR, którego sekretarzem był Jan Kolanekiewicz. Nie utworzono tu jednak powiatowego dowództwa AL, a powstałe w powiecie sekcje AL podporządkowane były w zasadzie dowództwu powiatu płockiego⁹⁷.

W Płocku działało wydzielone miejskie kierownictwo partyjne i wojskowe. Obsada personalna miejskich władz PPR i dowództwa AL nie została jeszcze odtworzona⁹⁸.

Komórki PPR i placówki AL w powiecie Przasnysz podlegały KP PPR i dowództwu AL w Ciechanowie. Jesienią 1944 r. utworzona została kierownicza grupa aktywu partyjno-wojskowego, która kierowała działalnością PPR i AL w powiecie, podlegając jednak nadal KP PPR w Ciechanowie.

W okresie styczeń 1944 — styczeń 1945 nie doszło natomiast do utworzenia instancji partyjnych ani dowództw AL w powiatach: Działdowo, Gostynin, Maków Mazowiecki, Mława i Ostrołęka.

AWKW; Wspomnienia B. Stępniewskiego, MiD WIH, sygn. III/19/53; T. Kufel, Droga walki, s. 113; J. Ptasieński, Z mazowieckich pól, s. 210—219.

⁹⁵ Aresztowany został razem ze Stanisławem Retkinem. Po strasznych męczarniach w czasie śledztwa w Płońsku obydwaj zostali rozstrzelani w Chmielewie. B. Stępniewski, Od „Młota i Sierpa” do PPR, w: Mazowsze w walce, s. 248.

⁹⁶ J. B. Garas, Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, s. 404.

⁹⁷ K. Gwiazdowicz, B. Kobuszewski, T. Kufel, Zarys genezy i niektórych form działalności PPR, s. 20; Relacja ustna W. Mazura, M. Bodalskiego i L. Markowskiego.

⁹⁸ Sprawa ta wymaga dalszych badań i weryfikacji. We wspomnieniach działaczy oraz częściowo w opracowaniach występują bowiem na ten temat różne wersje. Dotyczy to zarówno składu osobowego KM PPR, dowództwa AL, jak i okresu ich działalności. Przykładowo możemy podać, iż w większości publikacji (m. in. w cyt. opracowaniach: B. Kobuszewskiego, T. Kufla i J. Ptasieńskiego) stwierdza się, że sekretarzem KM PPR był Zygmunt Rogowski (rozstrzelany w nocy z 16 na 17 I 1945 r. przez gestapo w lasach Brwilna wraz z 200 innymi Polakami). Podobne stanowisko w tej sprawie zajmują b. członkowie KO PPR: F. Majdak, J. Krajewski, B. Stępniewski, K. German, T. Kufel i inni. Inne dane na ten temat zawierają wspomnienia F. Kozłowskiego (AWKW), W. Frontczaka (CA KC PZPR, sygn. 8030) oraz notatka opracowana 17 I 1958 r. przez trójkę do spraw historii: R. Kińskiego, W. Cwika i J. Szymanowskiego (tamże, sygn. 8030). Z przytoczonych materiałów wynika bowiem, że jesienią 1944 r. na tzw. „Cholercie” w mieszkaniu W. Frontczaka powołano do życia KM PPR. Sekretarzem został Franciszek Kozłowski, członkami (m. in.) Zygmunt Rogowski, Mieczysław Galbfach, Franciszek Woźnicki, Stanisława Nowak (Churska), Stefan Gumiński i Władysław Frontczak.

Powiatowym Komitetom PPR, tak jak w okresie poprzednim, podlegały komitety miejskie i gminne, tym zaś z kolei komórki partyjne. Według szacunkowych danych w 1944 r. działało na terenie Okręgu płocko-ciechanowskiego ok. 40 KM, KG PPR⁹⁹.

Dowództwom powiatowym AL podporządkowane były rejony i placówki AL. Najmniejszą jednostką terenową była sekcja.

*

W ostatnim roku okupacji hitlerowskiej nastąpił poważny wzrost ilościowy PPR¹⁰⁰ i AL. Według W. Mazura stan osobowy Armii Ludowej wynosił: w marcu — ok. 500 żołnierzy, w maju — ok. 750, w lipcu — ok. 1250, a w październiku—listopadzie — ok. 3500 żołnierzy w garnizonach + ok. 300 partyzantów w oddziałach Brygady AL „Synowie Ziemi Mazowieckiej” — największej na „ziemiach włączonych” jednostki partyzanckiej Armii Ludowej¹⁰¹.

*

W ostatnim roku okupacji hitlerowskiej PPR i AL w Okręgu płocko-ciechanowskim poniosły dalsze bolesne i ciężkie straty. Tylko od stycznia do czerwca 1944 r. na terenie czterech powiatów (płockiego, płońskiego, sierpeckiego i pułtuskiego) — według niepełnych danych niemieckich — za działalność komunistyczną zostało aresztowanych 99 osób:

Zestawienie nr 1

Nazwa miesiąca	styczeń	luty	marzec	kwiecień	maj	czerwiec	razem
liczba aresztowanych	1	16	27	44	7	4	99

⁹⁹ Liczba ta jest prawdopodobnie nieco zaniżona, w lipcu bowiem tylko w 4 powiatach (Płock, Płońsk, Pułtusk, Sierpc) działały 22 KM i KO PPR. Por. Sprawozdanie okręgu nr 18 z dnia 18 VII 1944 r. MiD WIH — mikrofilmy.

¹⁰⁰ J. Ptasiński w artykule: Z działalności PPR na północnym Mazowszu w latach okupacji hitlerowskiej 1942—1945 („Wojskowy Przegląd Historyczny” 1970, nr 2, s. 125) podaje, że: „W przeddzień wyzwolenia północnego Mazowsza PPR liczyła tam już ok. 4—4,5 tys. członków”. Aczkolwiek do tej pory nie dokonano jeszcze pełnej weryfikacji liczby członków PPR w Okręgu Płock—Ciechanów, niemniej jednak w oparciu o badania cząstkowe możemy powiedzieć, że liczba podana przez J. Ptasińskiego jest znacznie zawyżona, nawet w przypadku, gdy chodzi o ogólny stan liczebny PPR i AL w 1944 r.

¹⁰¹ Wspomnienia W. Mazura, MiD WIH, sygn. III/19/53 oraz tegoż, Pamiętne dni, s. 623. Podobne dane przytacza w swojej pracy J. B. Garas (Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, s. 401—404).

Zestawienie nr 2

Nazwa powiatu	Płock (powiat i miasto)	Płońsk	Sierpc	Pułtusk	razem
liczba aresztowanych	32	24	35	8	99

Z aresztowanych w pierwszej połowie 1944 r. 99 osób: stracono w egzekucjach lub zamordowano w śledztwie (tylko do czerwca 1944 r.) ok. 70%; osadzono w obozach ok. 75%; zwolniono ok. 70%¹⁰². Liczba ta nie jest pełna. Należy bowiem do niej doliczyć ok. 100 członków PPR, żołnierzy AL, którzy zginęli w walce, oraz 22 osoby aresztowane w lutym na terenie pow. Rypin, mniej więcej ok. 30—40 osób ujętych przez hitlerowców w drugiej połowie 1944 r. w powiatach: płockim, pułtuskim, płońskim i sierpeckim. W sumie więc straty osobowe, jakie poniosła PPR i AL w Okręgu płocko-ciechanowskim w 1944 r., kształtują się w granicach 240—260 osób.

Poważne rozmiary represji nie zdołały jednak zahamować rozwoju partii i Armii Ludowej, nie zdołały również osłabić tętna pracy i walki aktywnie kontynuowanej aż do wyzwolenia ziem północnego Mazowsza spod okupacji hitlerowskiej w styczniu 1945 r.

SUMMARY

This study is the conclusion of a set of publications discussing matters of the organization of PPR (the Polish Workers' Party) and of AL (the People's Army) in the following regions of the Warsaw District: Left-Bank Suburban Warsaw, Right-Bank Suburban Warsaw, Siedlce, and Płock—Ciechanów. In the present study is presented what PPR and AL did in 1944 until the day of liberation in January 1945.

This period is an exceptionally momentous one, because it was the time in which the membership of PPR and its importance increased considerably among the population of Masovia. Krajowa Rada Narodowa (the National People's Council) had come into existence, and at its first historical session it decreed the formation of Armia Ludowa (the People's Army). Also formed were clandestine People's Councils within voivodeships, counties, towns and communities.

Early in 1944, the ranks of PPR and AL of Left-Bank Suburban Warsaw sustained heavy reprisals on the part of Hitler's forces but, for all the numerous arrests made, PPR managed to keep up its ascendancy. But, conditions grew even more complex when the Warsaw Uprising took place; at that time the area covered by the organization of PPR and AL became the closest hinterland of fighting

¹⁰² B. Kobuszewski, Z dziejów Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w okręgu płockim, s. 22, 32, 33.

Warsaw and of the Vistula battle front, and this was why so many armed forces were concentrated by the Germans upon this area.

After the Warsaw Uprising had failed, many activists of the Central Command and of the Warsaw District of PPR and AL, and of the clandestine People's Councils, continued their underground activities in their respective regions until the day of final liberation arrived. The Left-Bank Suburban Warsaw region had at that time seven subcommittees of PPR (one for each county) and seven command posts of AL.

Early in 1944 the German occupant made a reckless effort to purge the rear of the fighting front in this eastern district also, and in doing so the enemy inflicted heavy losses upon PPR, especially in Rembertów and Legionowo, and in Marki too. In spite of this, PPR soon managed to reconstruct the framework of its organization.

The Siedlce district of PPR which also included Podlasie along the river Bug, also suffered grave losses in 1944. Scattered were its subcommittees, and ultimately intact remained only the District Committee of PPR and the Command of AL, apart from a few minor local centres. In June 1944 it was decided to liquidate this district and to incorporate it into the Right-Bank Suburban Warsaw district.

The Płock—Ciechanów district covered the northern parts of Masovia which the Germans had downright included in the area of the German Reich. This district had seven subcommittees of PPR and AL command posts. For all the terror acts of the German authorities, both the District Committee and its subcommittees never lost their strength. Proof is the formation of a local brigade of AL fighters called „Sons of Masovian Lands” which in October and November 1944 consisted of some 3500 armed men in the urban centres and some 300 partisans scattered in forest groups.

This brief survey shows, that for all his reprisals the German enemy was unable to prevent the growth of PPR and AL and of the clandestine People's Councils, and the formation of Związek Walki Młodych (the Peasant Youth Union). Nor did he succeed in obstructing the pulse of underground activities and the stubborn struggle which was kept up in Masovia until the moment of final liberation.